

<https://doi.org/10.26565/2524-2547-2021-62-02>
 УДК [364 : 330.342: 351.84] : 330.1

Мар'яна Михайлівна Біль

доктор економічних наук, старший науковий співробітник
 ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долішнього НАН України»,
 вул. Козельницька, 4, Львів, 79026, Україна
 bmm1983@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-4979-4019>

КОНЦЕПЦІЯ СОЦІАЛЬНОЇ ВРАЗЛИВОСТІ НАСЕЛЕННЯ: РЕТРОСПЕКТИВА ФОРМУВАННЯ ТА СУЧАСНІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

Статтю підготовлено в межах НДР «Механізми проактивної політики зниження соціальної вразливості населення (на прикладі Карпатського регіону України)» (номер державної реєстрації 0121U112014).

Стаття присвячена формуванню концептуальних положень соціальної вразливості населення як недостатньо розкритої проблематики для українського суспільства. Вразливість може набувати різних видів. У суспільних науках поширеним є дослідження біофізичної, інформаційної, психологічної, соціальної вразливості. Соціальну вразливість доцільно розглядати в якості індикатора поточного стану та потенційних наслідків розвитку системної кризи на певній території у зв'язку з нездатністю населення самостійно задовольняти потреби і реалізувати права при обмежених ресурсах або потраплянні до складних ситуацій.

Системні дослідження соціальної вразливості у працях іноземних учених з функціонуванням потужних наукових осередків специфікує методологію аналізування за різними напрямками. Первинні дослідження здійснювались за природно-техногенним та екологічним напрямками, піднімаючи питання взаємовпливу людини і довкілля. Соціально-демографічний напрям, що на сучасному етапі трансформувалася у соціально-інклюзивний, визначає особливі умови зниження вразливості осіб за віковими, гендерними, валеологічними, расовими, етнічними й іншими ознаками. На стику управлінського і просторового напрямів обґрунтовуються стратегії реагування, зміцнення інфраструктури в системі формування стійкості громад і територій.

Дослідження соціальної вразливості українських учених-економістів мають поки обмежений характер. Значний потенціал розвитку має соціально-економічний напрям дослідження вразливості населення, який актуалізує рівність і справедливість у доступі до ресурсів, створення середовища можливостей людського розвитку. Соціальна вразливість населення при цьому має розглядатись у розширеному контексті та враховувати перманентний стан суспільства, яке може загострено реагувати і важче відновлюватись після посилення ризикогенних впливів.

Комплексність розуміння соціальної вразливості розкриває її теоретико-методологічна платформа. Вона вказує на переважання системного, інституційного і просторово-структурного підходів, а систематизація теоретичних обґрунтувань підтверджує, що проблематика дослідження має охоплювати передумови, причини, прояви вразливості, її поведінкові аспекти, наслідки та механізми регулювання.

Ключові слова: соціальна вразливість населення, ризики, стійкість, концептуальні положення, теоретичні обґрунтування, теоретико-методологічна платформа.

JEL Classification: A11; B40; D63; H53; I38.

Як цитувати: Біль, М. М. (2021). Концепція соціальної вразливості населення: ретроспектива формування та сучасні інтерпретації. *Соціальна економіка*, 62, 20-30. <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2021-62-02>.

In cites: Bil, M. (2021). Concept of the population social vulnerability: retrospective of formation and modern interpretations. *Social Economics*, 62, 20-30. <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2021-62-02>. (in Ukrainian)

Вступ. Нові виклики пандемії COVID-19 загострили наукові дискусії щодо соціальної вразливості населення. Концептуальні положення вразливості розвиваються у світовій

науці, починаючи з 70-х років ХХ століття з посиленням міждисциплінарних актуалітетів на стику економіки, права, соціології, психології і педагогіки, державного управління. В

Україні методологія дослідження соціальної вразливості потребує систематизації та розвитку, розробки й апробації методичних підходів до оцінювання на різних просторових рівнях. Основою таким розробкам має бути комплексне розуміння ретроспективи формування концепції соціальної вразливості населення, різних методик її оцінювання.

Ретроспективний аналіз формування концепції соціальної вразливості формує наукові підвалини для обґрунтування механізмів її зниження в Україні. Як правило, до вразливих категорій населення відносять тих осіб, які вже перебувають у складних життєвих обставинах. Разом з тим, вразливість характеризує перманентний стан суспільства, яке може загострено реагувати і важче відновлюватись після посилення ризикогенних впливів. Визначення вразливих осіб за розширеним підходом ефективною державну соціальну політику, забезпечує сприятливі умови для людського розвитку на засадах рівності і справедливості.

Метою даного дослідження є глибинний ретроспективний аналіз формування і розвитку концепції соціальної вразливості населення на основі огляду вітчизняних і зарубіжних джерел. Завданнями при цьому поставлено:

- виокремлення основних напрямів дослідження соціальної вразливості населення;
- вивчення напрацювань щодо соціальної вразливості у публікаціях українських та іноземних авторів;
- формування теоретичної платформи дослідження соціальної вразливості населення.

Об'єктом дослідження є соціальна вразливість населення, предметом – теоретико-методологічні положення соціальної вразливості населення в контексті еволюції поглядів.

Матеріали даної публікації актуалізують наукову проблематику дослідження соціальної вразливості населення в Україні як основи для обґрунтування методики її оцінювання з апробацією на різних просторових рівнях (держави, регіонів, громад).

Огляд літератури. У зарубіжних публікаціях перші дослідження з виокремленням категорії соціальної вразливості здійснені вченими: Hewitt & Burton (1971), O'Keefe, Westgate & Wisner (1976), Kates (1985), Blaikie, Cannon & Davis (1994), Cutter, Boruff & Shirley (2003). Останнє дослідження (С. Каттер та ін.) є фундаментальним для методології оцінювання соціальної вразливості населення та входить до публікацій з надзвичайно високим рівнем цитування до нинішнього часу.

Розвиток концепції соціальної вразливості у зарубіжній науці і практиці призвів до

виокремлення різних її напрямів – природно-техногенного (Vincent, 2004; Flanagan, Gregory, Hallisey, Heitgerd, & Lewis, 2011), екологічного (Parry, Canziani, Palutikof, Van der Linden, & Hanson, 2007), еколого-економічного (Van Niekerk & Van Niekerk, 2009; Ward & Shively, 2017), соціально-демографічного (Furlong, Cartmel, Biggart, Sweetin, & West, 2003; Andrew, Mitnitski, & Rockwood, 2008), економіко-правового (Adger & Kelly, 1999), соціально-економічного (Morrow, 1999), просторового (Cutter & Finch, 2008; Birkmann, Garschagen, Kraas, & Quang, 2010; Martin, 2015), управлінського (Chang, Yip, Van Zijl de Jong etc., 2015; Bergstrand, Mayer, Brumback, & Zhang, 2015), соціально-інклюзивного (Hemingway & Priestley, 2006; Peek & Stough, 2010; Farias & Leite, 2021), міграційного (McLeman & Hunter, 2010; Adger, de Campos, & Mortreux, 2018), епідеміологічного (Karaye & Horney, 2020; Wong, Teoh, Huang, & Won, 2020; Mogaji, 2020).

У дослідженнях українських учених концепція соціальної вразливості розвинута слабо. Вибіркові дослідження здійснені за соціально-економічним (Стожок, 2010; Реут, 2019; Мальцева, 2021) та управлінським (Лібанова, 2015; Макарова, 2017) напрямками. Однак вони потребують розвитку з концептуалізацією змісту соціальної вразливості, визначенням теоретико-методологічної платформи її дослідження та методичних засад оцінювання.

Методологія дослідження. Оскільки публікація розвиває концептуальні положення соціальної вразливості населення та містить теоретичні результати, для їх отримання використано методи теоретичного узагальнення, аналізу, синтезу, індукції, дедукції – з метою акцентування на важливих ідейних положеннях за обраною проблематикою. Визначення видів вразливості, напрямів дослідження соціальної вразливості, проблематики соціально-економічних досліджень, теоретичних обґрунтувань теоретико-методологічної платформи дозволив здійснити метод систематизації. З допомогою методу схематизації інтерпретовано ретроспективу формування концепції соціальної вразливості населення та побудовано теоретичну платформу її дослідження.

Основні результати. Виокремлення поняття соціальної вразливості відбулось на тлі актуалізації питань вразливості людини загалом. Вразливість може набувати різних видів. У наукових та експертних дослідженнях в Україні поширеними є поняття:

- біофізичної або екологічної вразливості – вплив глобальних екологічних, зокрема кліматичних, змін;
- вразливості виду тварин – зникаючі види, які охороняються законом (віднесені до

Червоної книги);

- вразливості екосистем – природний і антропогенний вплив на водні, земельні, лісові ресурси, надра, повітряний простір, рельєф, зокрема стихійних лих, техногенних і технологічних катастроф, геологічних змін внаслідок освоєння територій, урбанізації та ін.;

- генетичної вразливості – спорідненість реакції популяцій;

- вразливості економіки – залежність економіки держави (регіонів) від зовнішніх ресурсів, нездатність адаптуватись до глобальних викликів, зокрема фінансово-монетарна вразливість;

- фінансової вразливості – залежність інститутів від кредитних ресурсів;

- вразливості бізнесу – здатність продовжувати діяльність у кризових умовах, особливо суб'єктів малого і середнього бізнесу;

- вразливості промислових та інфраструктурних об'єктів стратегічного значення – здатність виконувати функції в умовах надзвичайних ситуацій, зокрема ядерних об'єктів, об'єктів критичної інфраструктури;

- вразливості продукції і послуг – непередбачувані недоліки і збої в задоволенні потреб споживачів, зокрема продукції з електронікою, програмної продукції (вразливість нульового дня), послуг електронної комерції та ін.;

- психологічної або емоційної вразливості – чутливість особи до зовнішніх впливів, зокрема вразливість відносин;

- вразливості комп'ютерної або інформаційних технологій – умови кібербезпеки;

- інформаційної або комунікаційної вразливості – спекуляції свідомістю суспільства через дезінформаційні впливи;

- соціальної вразливості – вплив ризиків на суспільство з певними характеристиками.

Зазначені види вразливості підтверджують міждисциплінарний зміст даного поняття, який формує специфічну дослідницьку проблематику в різних галузях знань. У суспільних науках поширеними є поняття вразливості:

- на інституційному рівні – вразливість промислових та інфраструктурних об'єктів, бізнесу й продукції, фінансова вразливість;

- на системному рівні – вразливість економіки, екосистеми;

- на суспільному рівні – соціальна, біофізична, інформаційна вразливість;

- на особистісному рівні – психологічна вразливість.

Розуміння *соціальної вразливості* остаточно не сформоване. У суспільних дослідженнях соціальну вразливість населення доцільно розглядати в якості індикатора поточного стану та потенційних наслідків розвитку системної кризи на певній території у зв'язку з нездатністю населення самостійно задовольняти потреби і реалізувати права при обмежених ресурсах або потраплянні до складних соціальних умов.

На практиці соціальна вразливість є правовою категорією. Для прикладу, законодавство України визначає групи соціально вразливого населення – «особи/сім'ї, які є вразливими»: а) мають найвищий ризик потрапляння у складні життєві обставини через вплив несприятливих зовнішніх та/або внутрішніх чинників; б) перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати і потребують організації надання соціальних послуг¹. Така категоризація окреслює пріоритети соціальної політики, однак звужує методологію аналізування соціальної вразливості населення як більш комплексної категорії.

Дослідження ретроспективи формування концепції соціальної вразливості населення у працях *іноземних вчених* дозволяє прийти до висновку, що розуміння вразливості, методологія її оцінювання та проблеми регулювання (зниження) суттєво змінилися:

- з однієї сторони, в ході розвитку концепції сформувався більш комплексний підхід до розуміння соціальної вразливості, яка спочатку розглядалась через призму виникнення ризиків природного та антропогенного, (техногенного) характеру з впливом надзвичайних ситуацій на населення, однак на сучасному етапі враховує більш широкий спектр ризиків і загроз, що обмежують можливість і права населення в доступі до ресурсів для задоволення потреб з врахуванням цілей сталого розвитку;

- з іншої сторони, розвиток концепції вразливості диференціював напрями і завдання її дослідження, зокрема з визначенням специфіки та пріоритетів регулювання для різних соціально-демографічних груп (осіб з обмеженими можливостями (інвалідністю), дітей, молоді, осіб похилого віку, мобільних осіб – біженців, переселенців і т. д.), мешканців територій з особливими умовами (з підвищеними природними, техногенними, технологічними, військовими, соціальними, епідеміологічними ризиками), а також різних просторових типів (зокрема з високою щільністю населення, де формуються додаткові ризики вразливості з соціальною нерівністю) (рис. 1).

¹ Про соціальні послуги : Закон України № 2671-VIII від 17.01.2019 р. / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text> (дата звернення: 02.11.2021).

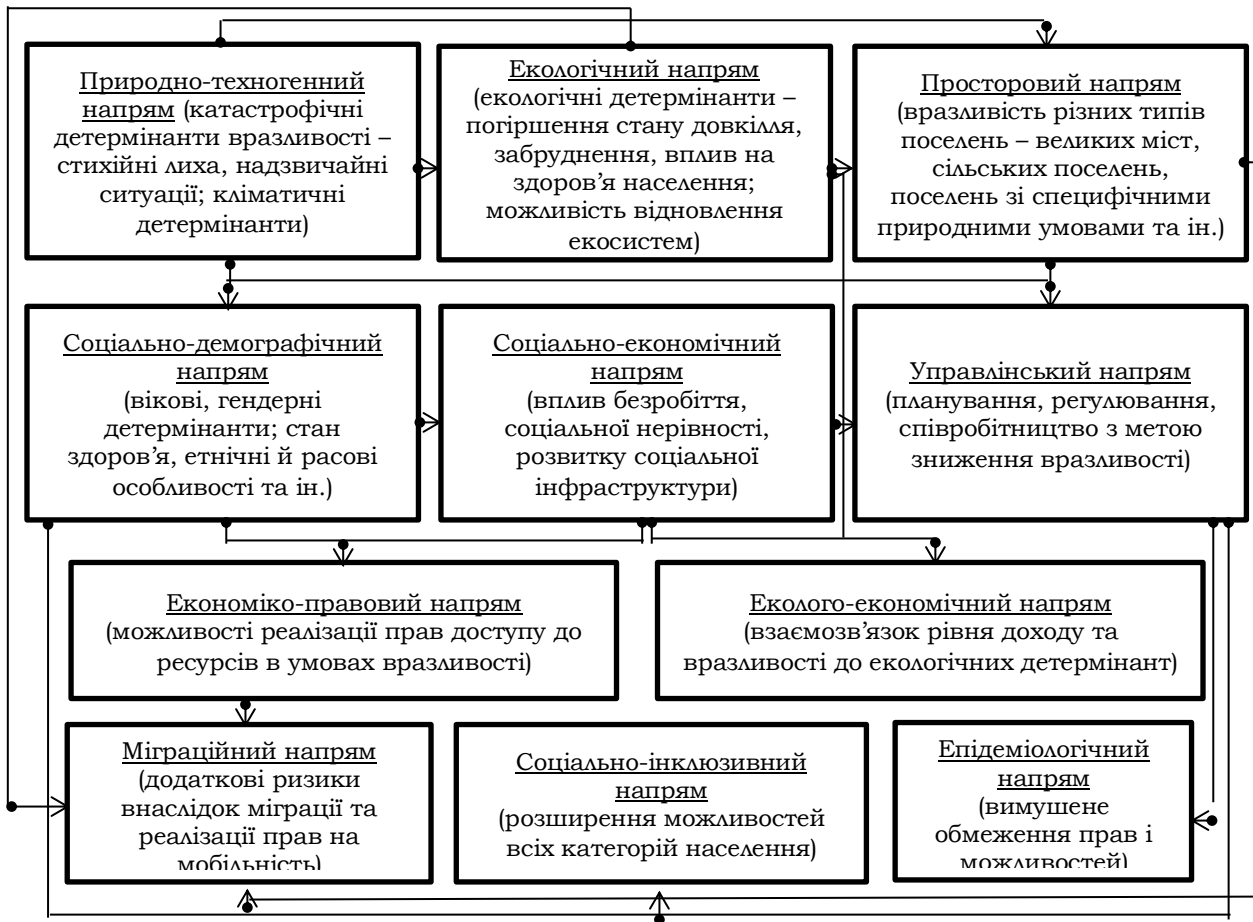

Рис. 1. Ретроспектива наукових досліджень соціальної вразливості: узагальнений розподіл
Fig. 1. Retrospective of scientific research on social vulnerability: a generalized distribution

Розглянемо основні ідеї і положення праць іноземних учених у розрізі напрямів дослідження соціальної вразливості, які мають високий рівень цитування.

Природно-техногенний напрям передбачає розгляд вразливості як: наслідку небезпеки місця (Hewitt & Burton, 1971); наслідку катастроф і складних погодних умов, схильності реагувати на стихійне лихо, впоратися з ним і відновитися після нього з використанням відповідної інфраструктури та технологій (Flanagan, Gregory, Hallisey, Heitgerd, & Lewis, 2011); опосередкованого наслідку біофізичної вразливості природного середовища до кліматичних змін, у тому числі впливу екстремальних температур (Vincent, 2004).

Трансформація природно-техногенного напрямку в екологічний відбулась унаслідок загострення екологічного питання. Соціальна вразливість при цьому характеризує ступінь, з якою система може впоратися з екологічними змінами та її здатність до цього, диференційована просторовим моделюванням (Cutter, Boruff, & Shirley, 2003; Parry, Canziani, Palutikof, Van der Linden, & Hanson, 2007).

Еколого-економічний напрям дослідження соціальної вразливості акцентує на нездатності населення протистояти катастрофам при нижчому рівні доходів (O'Keefe,

Westgate, & Wisner, 1976). Фактично вразливість постає як антипод активній діяльності, що здатна приносити належний дохід (Van Niekerk, 2009; Ward & Shively, 2017).

Соціально-демографічний напрям визначає особливості вразливості для різних груп населення, зокрема з врахуванням вікової трансформації (Furlong, Cartmel, Biggart, Sweetin & West, 2003), на основі самооцінки слабкості і придатності за станом здоров'я (Andrew, Mitnitski & Rockwood, 2003).

Для сучасного правового суспільства актуалізується економіко-правовий напрям дослідження соціальної вразливості, що передбачає її розгляд в якості індикатора права доступу до наявних ресурсів та соціально сформованого явища, на яке впливають інституційні й економічні тенденції (Adger & Kelly, 1999).

Значний потенціал розвитку зберігає соціально-економічний напрям, згідно якого вразливість є соціально сконструйованою реакцією на вплив небезпеки, що виникає внаслідок соціальних та економічних обставин повсякденного життя (Morrow, 1999).

Одним з найбільш потужних напрямів дослідження вразливості при сучасних умовах є просторовий. Він передбачає аналізу-

вання вразливості як динамічного відображення впливу на населення природних, технологічних та соціальних факторів – щільності, расової/етнічної приналежності, соціально-економічного статусу та ін. (Cutter & Finch, 2008; Birkmann, Garschagen, Kraas, & Quang, 2008). У сучасних дослідженнях усе більшої уваги приділяється урбанізаційним аспектам вразливості: вразливість міст з додатковими ризиками через концентрацію населення та інфраструктури, як сприйнятливість, стійкість або здатність соціальних груп адекватно відновлюватися внаслідок небезпек і страждань від неприродної смерті, травм, втрат або порушень засобів до існування (Martin, 2015).

Просторовий напрям тісно корелює з управлінським, при якому вразливість є просторово диференційованою реакцією на зовнішні впливи, а її регулювання потребує вивчення досвіду інших громад, консолідації зусиль з утворенням мереж стійкості (Chang, Yip, Van Zijl de Jong et al., 2015). Вразливість громади пов'язана з її стійкістю, наявністю ресурсів і стратегії, що необхідні для відновлення (Bergstrand, Mayer, Brumback, & Zhang, 2015).

Серед новітніх напрямів дослідження соціальної вразливості в іноземних публікаціях вирізняється соціально-інклюзивний. Його специфікою є визначення вразливості осіб з фізичними, сенсорними та когнітивними обмеженнями як форм соціального відчуження, які проявляються з більшою силою в бідних громадах (Hemingway & Priestley, 2006). Вразливість осіб з обмеженими можливостями потребує специфічних підходів під час стихійного лиха, вимагаючи медичного, сімейного, соціального, освітнього захисту та відновлення життєво важливих соціальних мереж (Peek & Stough, 2010). Долання вразливості потребує застосуванні різних підходів та інструментів. В інклюзивному аспекті зростаючого значення набуває працетерапія (Farias & Leite, 2021).

Зростання глобальної мобільності специфікує вразливість осіб-мігрантів, біженців, інших осіб, які перебувають у невизначеному правовому статусі. Однак і сама вразливість (до природних небезпек, кліматичних змін та ін.) є чинником міграції, що теж слід враховувати (McLeman & Hunter, 2010; Adger, de Campos & Mortreux, 2018).

Епідеміологічний напрям актуалізувався з 2020 року. У публікаціях на предмет вразливості в умовах пандемії вчені її розглядають як підвищений ризик внаслідок відсутності доступу до якісної інфраструктури і послуг (Karaye & Horney, 2020). Вразливість суспільства посилює залежність від його стійкості як умови зниження ризиків пандемії при

суворій урядовій політиці дотримання заходів безпеки (Wong, Teoh, Huang & Won, 2020). Окремі акценти зроблено відносно фінансової вразливості як наслідку безробіття (Mogaji, 2020).

Узагальнення розвитку концепції соціальної вразливості у працях іноземних учених дозволяє зробити висновок, що, незважаючи на розширення дослідницької проблематики, природно-техногенний та екологічний напрями залишаються основними. У найновіших дослідженнях вони поєднуються з соціально-інклюзивним, соціально-економічним, просторовим і міграційним напрями.

Природно-техногенний напрям концентрує увагу на взаємозв'язку соціальної і біофізичної вразливості населення, яка може виникати внаслідок різних детермінант. У сучасних умовах зростають соціально-економічні впливи на вразливість населення. Відтак їх дослідження є актуальним науковим завданням з виявленням причин обмеженого доступу населення до ресурсів та реалізації їх прав у сучасному суспільстві.

Висока актуальність проблематики соціальної вразливості у світі призвела до формування потужних наукових шкіл з її вивчення. Зокрема, функціонують спеціалізовані науково-дослідні інститути, більшість з яких основну увагу зосереджує на природно-техногенному і соціально-інклюзивному напрями: у країнах ЄС – Інститут навколишнього середовища та безпеки людини Університету ООН (Німеччина), Об'єднаний науково-дослідний центр Європейської Комісії (Італія), Метеорологічний офіс Департаменту бізнесу, енергетики та промислової стратегії Великобританії, Коледж життя та науки про навколишнє середовище Ексетерського університету (Великобританія), Центр кліматичних наук і політичних досліджень (Швеція); у США – Дослідницький інститут небезпек і вразливостей Південної Кароліни, Центр з контролю та профілактики захворювань, Центр природних небезпек Університету Колорадо, Міжнародний центр дослідження ураганів Міжнародного університету Флориди; у Канаді – Інститут ресурсів, навколишнього середовища та сталого розвитку Університету Британської Колумбії; в Австралії – Школа Землі та навколишнього середовища Університету Західної Австралії; на Філіппінах – Центр Оскара М. Лопеса, Інститут екології для соціальних змін; у ПАР – Африканський центр досліджень стихійних лих Північно-Західного університету, Науковий центр ризиків і вразливостей Університету Форт-Гейра; у Китаї – Китайська академія метеорологічних наук та ін. Потужним науковим осередком є Університет Південної Кароліни (США), де працює один з провідних вчених з питань соціальної вразливості та методології її оцінювання С. Каттер.

В Україні дослідження соціальної вразливості, на відміну від праць іноземних учених, не відзначаються переважанням природно-техногенної й екологічної проблематики. Ймовірно, це зумовлено порівняно стабільними природно-кліматичними умовами в Україні, хоча останній період показав загострення даного питання (повені, посилення вітру, посухи і підвищені ризики пожеж та ін.).

Огляд праць українських учених підтвердив, що більш розвинутим є соціально-економічний напрям дослідження соціальної вразливості з виокремлення чинників нестійкого економічного становища внаслідок фінансово-економічної кризи (Стожок, 2010), бідності (Мальцева, 2021), нужденності (Реут, 2019).

Управлінський напрям дослідження соціальної вразливості населення, як правило, розвиває проблематику соціального захисту. Більшість праць розосереджує увагу на категорії соціального захисту, не прив'язуючи її необхідність до соціальної вразливості.

Проблематика досліджень на стику соціально-економічного та управлінського напрямів розвивається у дослідженнях Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України. Зокрема в колективній монографії (Лібанова та ін., 2015) щодо людського розвитку і модернізації соціальної політики питання соціальної вразливості піднімається в контексті: «вразливої» зайнятості; підвищеної вразливості молоді і сільського населення (до майнової нерівності); вразливості мови; визначення «осередків» найвищої вразливості за показниками рівня й якості життя.

Для зниження соціальної вразливості має бути вироблена відповідна політика з акцентом на регулювання соціально-економічних причин вразливості – шляхом додання розривів фактичного і законодавчо встановленого прожиткового мінімуму, забезпечення повної зайнятості, реалізації реактивних і проактивних стратегій, підвищення соціальної згуртованості та ефективності суспільних інститутів (Макарова, 2017).

Таким чином, якщо узагальнювати, то в українських дослідженнях соціальна вразливість населення здебільшого розглядається: за соціально-економічним напрямом з виявленням особливостей у контексті бідності, економічної нестабільності, рівня доходів і витрат населення; за управлінським напрямом з обґрунтуванням пріоритетів соціального захисту вразливих категорій населення; за соціально-інклюзивним напрямом з визначенням специфічних підходів педагогіки щодо соціально вразливих категорій осіб, зокрема дітей, молоді, осіб з обмеженими можливостями.

Актуальність комплексного дослідження соціальної вразливості населення України за-

лишається високою. Значний потенціал розвитку мають теоретико-методологічні і прикладні положення соціально-економічного напрямку дослідження соціальної вразливості населення з поєднанням різних просторових (рівні держави, регіонів, громад та різних типів поселень) і соціально-демографічних (вікові, гендерні, валсологічні, етнічні, релігійні та ін. особливості) підходів.

У цілому проблематика дослідження соціальної вразливості за соціально-економічним напрямом може охоплювати питання:

- дослідження вразливості в розрізі соціальних (соціально-вразливих) груп, у тому числі які здатні відновитись (адаптуватись) чи ні;

- дослідження джерел (факторів) вразливості різних соціальних груп або джерел вразливості, характерних одній соціальній групі (Радник з питань соціальної згуртованості, n.d.):

- a) дослідження складних соціальних умов:

- перебування у складних природних умовах (постійно або внаслідок природних, техногенних, соціальних катастроф);

- перебування у складних життєвих умовах (матеріальних, споживчо-навантажувальних (неповні, багатодітні сім'ї), майнових, статусних – щодо основного виду діяльності, місця перебування, наслідків злочинної поведінки, насильства, експлуатації, торгівлі людьми);

- захворювання (стан здоров'я);

- функціональні обмеження та особливості потреби;

- вік (дитячий, підлітковий, похилий);

- освіта та професія, які не відповідають соціальним умовам;

- етнічна, расова приналежність;

- b) дослідження викликів зовнішніх умов:

- нестабільність і кризи – економічні, політичні, військові, екологічні, культурні та ін.;

- структурні трансформації – реформи, ринкові зміни, що потребують адаптації;

- відсутність соціальної підтримки;

- порушення прав та соціально-правова незахищеність;

- демографічні та інфраструктурні навантаження.

Широка проблематика дослідження соціальної вразливості населення з переважанням соціально-економічного напрямку обумовлює складну теоретико-методологічну платформу. Вона поєднує концептуальні, теоретичні і методичні засади дослідження соціально-вразливості населення.

Теоретична складова такої платформи включає концепції і теорії, які можна розподілити за блоками (рис. 2):

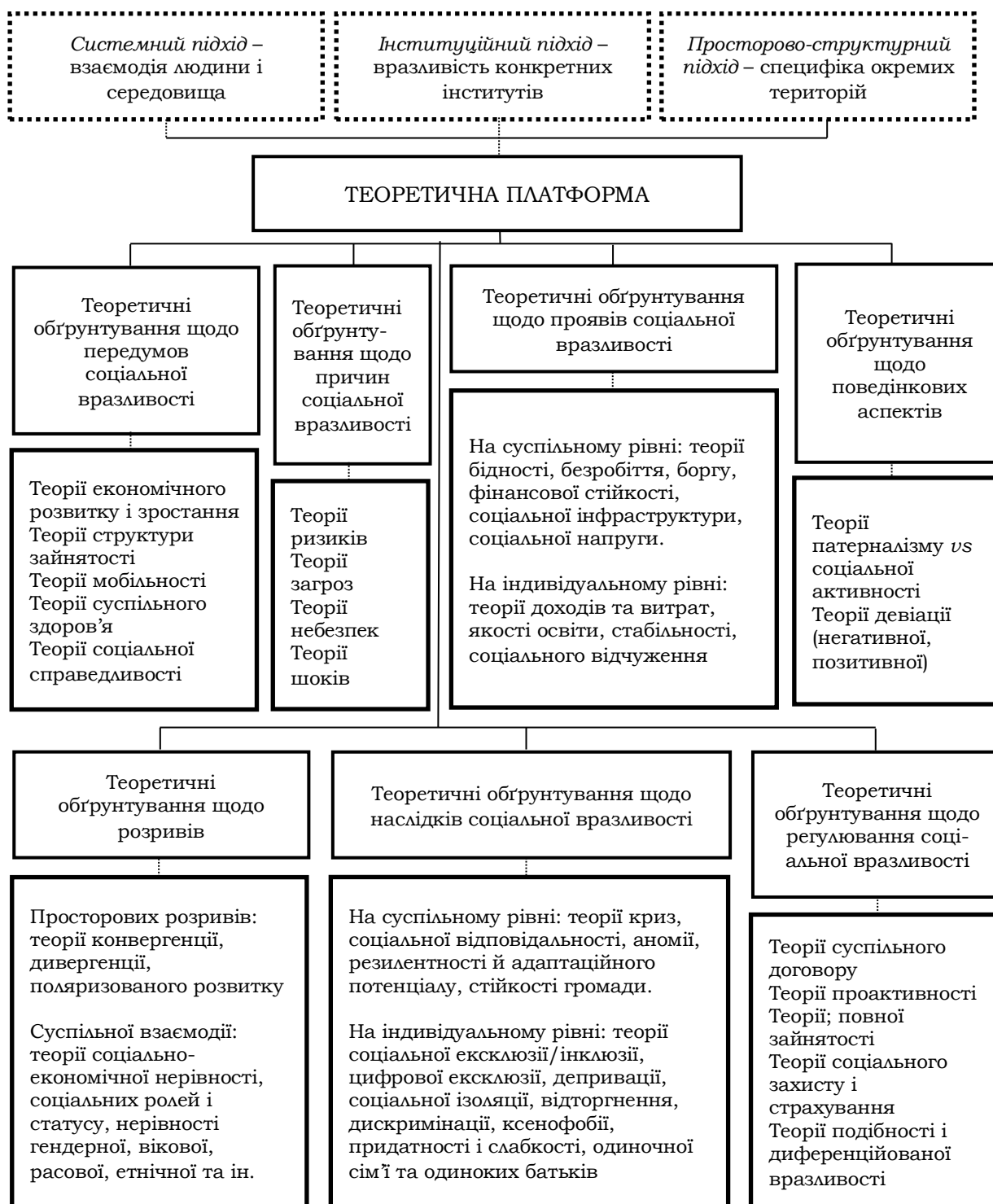

Рис. 1. Теоретична платформа дослідження соціальної вразливості населення за соціально-економічним напрямом

Fig. 1. Theoretical platform for the study of the population social vulnerability in the socio-economic direction

1) теоретичні обґрунтування щодо передумов соціальної вразливості: економічного розвитку і зростання (економічні умови як чинник добробуту), структури зайнятості (зокрема поширення некваліфікованої зайнятості – «unskilled occupation»), мобільності (переміщення як чинник вразливості), суспільного здоров'я, соціальної справедливості;

2) теоретичні обґрунтування щодо причин соціальної вразливості: ризиків, загроз, небезпек, шоків;

3) теоретичні обґрунтування щодо проявів соціальної вразливості:

– на суспільному рівні: бідності; безробіття; боргу (заборгованість з виплати заробітної плати); фінансової стійкості (пенсійного фонду, фонду соціального страхування,

фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування (суми непогашеної позики, що надавалася з державного бюджету фондам на покриття дефіциту власних надходжень)); соціальної інфраструктури (доступність, якість); соціальної напруги;

– на індивідуальному рівні: доходів та витрат (купівельна спроможність, зміни доходів); якості освіти (відповідність рівня освіти і зайнятості), стабільності (відчуття невпевненості через відсутність можливості отримання стабільного доходу, низький рівень соціальних виплат та низьку якість охорони здоров'я (Стожок, 2010)); соціального відчуження;

4) теоретичні обґрунтування щодо розривів (за станом і тенденціями):

– просторових: конвергенції, дивергенції; поляризованого розвитку;

– суспільної взаємодії: соціально-економічної нерівності; соціальних ролей і статусу; нерівності гендерної, вікової, расової, етнічної та ін.;

5) теоретичні обґрунтування щодо поведінкових аспектів: патерналізм vs соціальна активність; девіація негативна (алкоголізм, наркоманія, суїцид, насильство, злочинність, тероризм) vs девіація позитивна (героїзм, трудоголізм, альтруїзм, волонтаризм);

6) теоретичні обґрунтування щодо наслідків соціальної вразливості:

– на суспільному рівні: криз (соціальна криза, криза суспільства vs соціальна згуртованість); соціальної відповідальності; аномії; резилентності й адаптаційного потенціалу; стійкості громади;

– на індивідуальному рівні: соціальної ексклюзії/інклюдії; цифрової ексклюзії; депривації, соціальної ізоляції, відторгнення, дискримінації, ксенофобії; придатності і слабкості (individual frailty/fitness); одиночної сім'ї та одиноких батьків;

7) теоретичні обґрунтування щодо регулювання соціальної вразливості: суспільного договору; проактивності; повної зайнятості; соціального захисту і страхування; подібності і диференційованої вразливості (потреба консолідації зусиль в регулюванні вразливості для територій (об'єктів) зі схожими реакціями).

Теоретико-методологічну платформу доповнюють основні підходи до дослідження соціальної вразливості. Як правило, переважає системний підхід, адже вразливість виникає у системі взаємодій і взаємозалежностей людини, суспільства і навколишнього середовища, внаслідок чого формуються певні реакції. Інституційний підхід робить акцент на вразливість конкретних інститутів. Просто

рово-структурний підхід дозволяє виявляти специфіку окремих територій за структурними параметрами – соціально-демографічними, соціально-економічними, інфраструктурними та ін.

Висновки. Отже, концепція соціальної вразливості продовжує розвиватись у світовій науці. Вразливість є міждисциплінарною категорією, яка актуалізує різні напрями дослідження. Огляд праць іноземних авторів дав змогу схематизувати ретроспективу формування концепції соціальної вразливості з трансформацією і поглибленням природно-техногенного, екологічного, просторового, соціально-демографічного, соціально-економічного, управлінського, економіко-правового, еколого-економічного, міграційного, соціально-інклюдивного, епідеміологічного напрямів. У світовій економічній думці найбільш розвинутою є природно-техногенна, екологічна і соціально-інклюдивна проблематика соціальної вразливості. Розвиток концепції вразливості супроводжується вдосконаленням методики її оцінювання, яка в окремих країнах, зокрема США, апробується на державному рівні.

В Україні ретроспектива досліджень соціальної вразливості має більш побіжний характер. Багато авторів оперує поняттям вразливих категорій населення, проте не конкретизує сутності соціальної вразливості, її індикатори та інструменти регулювання. Як правило, основна увага зосереджена на особах з обмеженими фізичними можливостями та низьким рівнем доходів. Однак це звужує проблематику вразливості населення України. Відтак наукові розробки за соціально-економічним напрямом залишаються вкрай потрібними. Даний напрям акцентує на умовах рівності та справедливості доступу до ресурсів, створення середовища можливостей, де за належних економічних, політичних, інфраструктурних обставин посилюється індивідуальна відповідальність за рівень і якість життя.

На тлі численних досліджень щодо різних аспектів життя людини і суспільства, в економічній теорії залишається недостатньо розвинутою методологія дослідження соціальної вразливості населення з оцінюванням соціально-економічних особливостей. Необхідне наукове обґрунтування методичних підходів до оцінювання соціальної вразливості з апробацією на різних просторових рівнях. Подальші розвідки, власне, будуть стосуватись оцінювання вразливості з виокремлення основних компонент та окремою увагою щодо інфраструктурних впливів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Hewitt K., Burton I. The hazardousness of a place: a regional ecology of damaging events. Research Publication 6, University of Toronto Press, Toronto, 1971.
2. Flanagan B. E., Gregory E. W., Hallisey E. J., Heitgerd J. L., Lewis B. A Social Vulnerability Index for Disaster Management. *Journal of Homeland Security and Emergency Management*. 2011. Vol. 8, Iss. 1. DOI: <https://doi.org/10.2202/1547-7355.1792>.
3. Vincent K. Creating an index of social vulnerability to climate change for Africa. *Tyndall Center for Climate Change Research. Working Paper*. 2004. № 56. P. 1–50.
4. Cutter S. L., Boruff B. J., Shirley W. L. Social Vulnerability to Environmental Hazards. *Social science quarterly*. 2003. Vol. 4, Is. 2. P. 242–261. DOI: <https://doi.org/10.1111/1540-6237.8402002>.
5. Parry M. L., Canziani O., Palutikof J., Van der Linden P., Hanson C. Climate change 2007-impacts, adaptation and vulnerability: Working group II contribution to the fourth assessment report of the IPCC. Vol. 4. Cambridge University Press, 2007.
6. O'Keefe P., Westgate K., Wisner B. Taking the naturalness out of natural disasters. *Nature*. 1976. Vol. 260. P. 566–567.
7. Van Niekerk L., Van Niekerk D. Participatory action research: Addressing social vulnerability of rural women through income-generating activities. *JAMBA: Journal of Disaster Risk Studies*. 2009. № 2(2). P. 127–144. DOI: <https://doi.org/10.4102/jamba.v2i2.20>.
8. Ward P. S., Shively G. E. Disaster risk, social vulnerability, and economic development. *Disasters*. 2017. № 41(2). P. 324–351. DOI: <https://doi.org/10.1038/260566a0>.
9. Furlong A., Cartmel F., Biggart A., Sweetin H., West P. Youth transitions: Patterns of vulnerability and processes of social inclusion. Edinburgh: Scottish Executive Social Research, 2003.
10. Andrew M. K., Mitnitski A. B., Rockwood K. Social Vulnerability, Frailty and Mortality in Elderly People. *PLoS ONE*. 2008. № 3(5): e2232. DOI: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0002232>.
11. Adger W. N., Kelly P. M. Social Vulnerability to Climate Change and the Architecture of Entitlements. *Mitigation and Adaptation Strategies for Global Change*. 1999. № 4. P. 253–266. DOI: <https://doi.org/10.1023/A:1009601904210>.
12. Morrow B. H. Identifying and mapping community vulnerability. *Disasters*. 1999. № 23. P. 1–18. DOI: <https://doi.org/10.1111/1467-7717.00102>.
13. Cutter S. L., Finch C. Temporal and spatial changes in social vulnerability to natural hazards. *Proceedings of the national academy of sciences*. 2008. № 105(7). P. 2301–2306. DOI: <https://doi.org/10.1073/pnas.0710375105>.
14. Birkmann J., Garschagen M., Kraas F., Quang N. Adaptive urban governance: new challenges for the second generation of urban adaptation strategies to climate change. *Sustainability Science*. 2010. Vol. 5(2). P. 185–206. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11625-010-0111-3>.
15. Martin S. A. A framework to understand the relationship between social factors that reduce resilience in cities: Application to the City of Boston. *International Journal of Disaster Risk Reduction*. 2015. Vol. 12. P. 53–80. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijdr.2014.12.001>.
16. Chang S. E., Yip J. Z. K., Van Zijl de Jong S. L. et al. Using vulnerability indicators to develop resilience networks: a similarity approach. *Nat Hazards*. 2015. № 78. P. 1827–1841. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11069-015-1803-x>.
17. Bergstrand K., Mayer B., Brumbach B., Zhang Y. Assessing the Relationship Between Social Vulnerability and Community Resilience to Hazards. *Social Indicators Research*. 2015. № 122(2). P. 391–409. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11205-014-0698-3>.
18. Hemingway L., Priestley M. Natural hazards, human vulnerability and disabling societies: A disaster for disabled people? *Review of Disability Studies: An International Journal*. 2006. Vol. 2(3). URL: <https://scholarspace.manoa.hawaii.edu/bitstream/10125/58270/1/1037.pdf> (дата звернення: 02.11.2021).
19. Peek L., Stough L. M. Children with disabilities in the context of disaster: A social vulnerability perspective. *Child development*. 2010. Vol. 81(4). P. 1260–1270. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2010.01466.x>.
20. Farias M. N., Leite J. D. Social vulnerability and Covid-19: considerations based on social occupational therapy. *Cadernos Brasileiros de Terapia Ocupacional*. 2021. № 29. e2099. DOI: <https://doi.org/10.1590/2526-8910.ctoEN2099>.
21. McLeman R. A., Hunter L. M. Migration in the context of vulnerability and adaptation to climate change: insights from analogues. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change*. 2010. Vol. 1(3). P. 450–461. DOI: <https://doi.org/10.1002/wcc.51>.
22. Adger W. N., de Campos R. S., Mortreux C. Mobility, displacement and migration, and their interactions with vulnerability and adaptation to environmental risks. In *Routledge handbook of environmental displacement and migration* Routledge. 2018. P. 29–41.
23. Karaye I. M., Horney J. A. The impact of social vulnerability on COVID-19 in the US: an analysis of spatially varying relationships. *American journal of preventive medicine*. 2020. № 59(3). P. 317–325. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.amepre.2020.06.006>.
24. Wong M. C., Teoh J. Y., Huang J., Won S. H. The potential impact of vulnerability and coping capacity on the pandemic control of COVID-19. *The Journal of Infection*. 2020. Vol. 81(5). P. 816–846. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jinf.2020.05.060>.
25. Mogaji E. Financial Vulnerability During a Pandemic: Insights for Coronavirus Disease (COVID-19). *Research Agenda Working Papers*. 2020. Vol. 2020, No 5. P. 57–63. DOI: <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3564702>.
26. Стожок А. Г. Соціальна вразливість та її особливості в період кризи. *Формування ринкової економіки. Спец. вип.: Соціально-трудові відносини: теорія та практика : у 3 т.* 2010. Т. 2. С. 353–361.
27. Мальцева О. І. Наукові підходи до визначення вразливості та виокремлення вразливих груп населення. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка : Педагогічні науки*. 2021. № 1(339). Ч. 2. С. 62–71. DOI: [https://doi.org/10.12958/2227-2844-2021-1\(339\)-2-62-71](https://doi.org/10.12958/2227-2844-2021-1(339)-2-62-71).
28. Реут А. Г. Соціальна підтримка населення України: оцінювання та напрями реформування : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.07. Київ, 2019. 263 с.
29. Людський розвиток в Україні. Модернізація соціальної політики: регіональний аспект (колективна монографія) / за ред. Е. М. Лібанової ; Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. К., 2015. 356 с.
30. Макарова О. В. Пріоритети політики зниження соціальної вразливості. *Демографія та соціальна економіка*. 2017. № 2. С. 102–111. DOI: <https://doi.org/10.15407/dse2017.02.102>.
31. Вразливі категорії населення – соціально-психологічні характеристики: Радник з питань соціальної згуртованості. URL: <https://radnyk.org/i-vrazlyvi-kategoriyi-naselennya-soczialno-psyhologichni-harakterystyky/> (дата звернення: 05.11.2021).

Стаття надійшла до редакції 24.11.2021 р.

Стаття рекомендована до друку 22.12.2021 р.

Mariana Bil, D.Sc. (Economics), Senior Researcher, SI «Institute of regional research named after M. I. Dolishniy of the NAS of Ukraine», 4, Kozelnytska str., Lviv, 79026, Ukraine
 bmm1983@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-4979-4019>

CONCEPT OF THE POPULATION SOCIAL VULNERABILITY: RETROSPECTIVE OF FORMATION AND MODERN INTERPRETATIONS

Abstract. The article is devoted to the formation of conceptual provisions of the population social vulnerability as insufficiently disclosed issues for Ukrainian society. We examine that vulnerabilities can take many forms. The study of biophysical, informational, psychological and social vulnerabilities is widespread in the social sciences. We find that social vulnerability should be considered as an indicator of the current state and potential consequences of the systemic crisis in a given area due to the inability of the population to meet their needs and exercise their rights with limited resources or difficult situations.

We found that systematic research of social vulnerability in the works of foreign scientists with the functioning of powerful scientific centers specifies the methodology of analysis in different areas. Initial research was carried out in natural-technogenic and ecological directions, raising the question of the interaction of man and the environment. Socio-demographic direction, which at the present stage has been transformed into socio-inclusive, determines the special conditions for reducing the vulnerability of individuals by age, gender, vaeological, racial, ethnic and other characteristics. The response strategies and strengthening of infrastructure in the system of forming the resilience of communities and territories are substantiated at the junction of management and spatial areas.

We discovered that studies of the social vulnerability of Ukrainian economists are still limited. The socio-economic direction of research of the population vulnerability is very perspective. It actualizes equality and justice in access to resources, creation of the opportunities environment of human development. The population social vulnerability should be considered in an expanded context and take into account the permanent state of society, which may be more acute and more difficult to recover after the strengthening of risk effects.

We justified that the complexity of understanding of social vulnerability is revealed by its theoretical and methodological platform. It points to the predominance of systemic, institutional and spatial-structural approaches. The systematization of theoretical justifications confirms that the research should cover the preconditions, causes, manifestations of vulnerability, its behavioral aspects, consequences and regulatory mechanisms.

Keywords: **Population Social Vulnerability, Risks, Resilience, Conceptual Provisions, Theoretical Substantiations, Theoretical and Methodological Platform.**

JEL Classification: A11; B40; D63; H53; I38.

REFERENCES

1. Hewitt, K., & Burton, I. (1971). *The hazardousness of a place: a regional ecology of damaging events*. Research Publication 6, University of Toronto Press, Toronto.
2. Flanagan, B. E., Gregory, E. W., Hallisey, E. J., Heitgerd, J. L., & Lewis, B. (2011). A Social Vulnerability Index for Disaster Management. *Journal of Homeland Security and Emergency Management*, 8(1). doi: <https://doi.org/10.2202/1547-7355.1792>.
3. Vincent, K. (2004). Creating an index of social vulnerability to climate change for Africa. *Tyndall Center for Climate Change Research. Working Paper*, 56, 1-50.
4. Cutter, S. L., Boruff, B. J., & Shirley W. L. (2003). Social Vulnerability to Environmental Hazards. *Social science quarterly*, 4(2), 242-261. doi: <https://doi.org/10.1111/1540-6237.8402002>.
5. Parry, M. L., Canziani, O., Palutikof, J., Van der Linden, P., & Hanson, C. (2007). Climate change 2007-impacts, adaptation and vulnerability: *Working group II contribution to the fourth assessment report of the IPCC*. Cambridge University Press.
6. O'Keefe, P., Westgate, K., & Wisner B. (1976). Taking the naturalness out of natural disasters. *Nature*, 260, 566-567.
7. Van Niekerk, L., & Van Niekerk, D. (2009). Participatory action research: Addressing social vulnerability of rural women through income-generating activities. *JAMBA: Journal of Disaster Risk Studies*, 2(2), 127-144. doi: <https://doi.org/10.4102/jamba.v2i2.20>.
8. Ward, P. S., & Shively, G. E. (2017). Disaster risk, social vulnerability, and economic development. *Disasters*, 41(2), 324-351. doi: <https://doi.org/10.1038/260566a0>.
9. Furlong, A., Cartmel, F., Biggart, A., Sweetin, H., & West, P. (2003). *Youth transitions: Patterns of vulnerability and processes of social inclusion*. Edinburgh: Scottish Executive Social Research.
10. Andrew, M. K., Mitnitski, A. B., & Rockwood, K. (2008). Social Vulnerability, Frailty and Mortality in Elderly People. *PLoS ONE*, 3(5): e2232. doi: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0002232>.
11. Adger, W. N., & Kelly, P. M. (1999). Social Vulnerability to Climate Change and the Architecture of Entitlements. *Mitigation and Adaptation Strategies for Global Change*, 4, 253-266. doi: <https://doi.org/10.1023/A:1009601904210>.
12. Morrow, B. H. (1999). Identifying and mapping community vulnerability. *Disasters*, 23, 1-18. doi: <https://doi.org/10.1111/1467-7717.00102>.

13. Cutter, S. L., & Finch, C. (2008). Temporal and spatial changes in social vulnerability to natural hazards. *Proceedings of the national academy of sciences*, 105(7), 2301-2306. doi: <https://doi.org/10.1073/pnas.0710375105>.
14. Birkmann, J., Garschagen, M., Kraas, F., & Quang, N. (2010). Adaptive urban governance: new challenges for the second generation of urban adaptation strategies to climate change. *Sustainability Science*, 5(2), 185-206. doi: <https://doi.org/10.1007/s11625-010-0111-3>.
15. Martin, S. A. (2015). A framework to understand the relationship between social factors that reduce resilience in cities: Application to the City of Boston. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 12, 53-80. doi: <https://doi.org/10.1016/j.ijdr.2014.12.001>.
16. Chang, S. E., Yip, J. Z. K., Van Zijl de Jong, S. L. et al. (2015). Using vulnerability indicators to develop resilience networks: a similarity approach. *Nat Hazards*, 78, 1827-1841. doi: <https://doi.org/10.1007/s11069-015-1803-x>.
17. Bergstrand, K., Mayer, B., Brumback, B., & Zhang, Y. (2015). Assessing the Relationship Between Social Vulnerability and Community Resilience to Hazards. *Social Indicators Research*, 122(2), 391-409. doi: <https://doi.org/10.1007/s11205-014-0698-3>.
18. Hemingway, L., & Priestley, M. (2006). Natural hazards, human vulnerability and disabling societies: A disaster for disabled people? *Review of Disability Studies: An International Journal*, 2(3). URL: <https://scholarspace.manoa.hawaii.edu/bitstream/10125/58270/1/1037.pdf>.
19. Peek, L., & Stough, L. M. (2010). Children with disabilities in the context of disaster: A social vulnerability perspective. *Child development*, 81(4), 1260-1270. doi: <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2010.01466.x>.
20. Farias, M. N. & Leite, J. D. (2021). Social vulnerability and Covid-19: considerations based on social occupational therapy. *Cadernos Brasileiros de Terapia Ocupacional*, 29. e2099. doi: <https://doi.org/10.1590/2526-8910.ctoEN2099>.
21. McLeman, R. A., & Hunter, L. M. (2010). Migration in the context of vulnerability and adaptation to climate change: insights from analogues. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change*, 1(3), 450-461. doi: <https://doi.org/10.1002/wcc.51>.
22. Adger, W. N., de Campos, R. S., & Mortreux, C. (2018). Mobility, displacement and migration, and their interactions with vulnerability and adaptation to environmental risks. *Routledge handbook of environmental displacement and migration* (pp. 29-41). Routledge.
23. Karaye, I. M., & Horney, J. A. (2020). The impact of social vulnerability on COVID-19 in the US: an analysis of spatially varying relationships. *American journal of preventive medicine*, 59(3), 317-325. doi: <https://doi.org/10.1016/j.amepre.2020.06.006>.
24. Wong, M. C., Teoh, J. Y., Huang, J., & Won S. H. (2020). The potential impact of vulnerability and coping capacity on the pandemic control of COVID-19. *The Journal of Infection*, 81(5), 816-846. doi: <https://doi.org/10.1016/j.jinf.2020.05.060>.
25. Mogaji, E. (2020). Financial Vulnerability During a Pandemic: Insights for Coronavirus Disease (COVID-19). *Research Agenda Working Papers*, 5, 57-63. doi: <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3564702>.
26. Stozhok, L. H. (2010). Sotsialna vrazlyvist ta yii osoblyvosti v period kryzy. [Social vulnerability and its features during the crisis]. *Formation of a market economy, Social and labor relations: theory and practice*, 2, 353-361. (in Ukrainian)
27. Maltseva, O. I. (2021). Naukovi pidkhody do vyznachennia vrazlyvosti ta vyokremlennia vrazlyvykh hrup naselennia. [Scientific approaches to the definition of vulnerability and isolation of vulnerable groups]. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Luhansk: Pedagogical Sciences*, 1(339), part 2, 62-71. doi: [https://doi.org/10.12958/2227-2844-2021-1\(339\)-2-62-71](https://doi.org/10.12958/2227-2844-2021-1(339)-2-62-71). (in Ukrainian)
28. Reut, A. H. (2019). Sotsialna pidtrymka naselennia Ukrainy: otsiniuvannia ta napriamy reformuvannia. [Social support of the population of Ukraine: estimation and directions of reforming]. (Doctoral dissertation). Kyiv. (in Ukrainian)
29. Libanova, E. M. (Ed.) (2015). Liudskiy rozvytok v Ukraini. Modernizatsiia sotsialnoi polityky: rehionalnyi aspekt. [Human development in Ukraine. Modernization of social policy: regional aspect]. Kyiv, Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the NAS of Ukraine. (in Ukrainian)
30. Makarova, O. V. (2017). Priorytety polityky znyzhennia sotsialnoi vrazlyvosti. [Priorities of the policy of reducing social vulnerability]. *Demography and social economy*, 2, 102-111. doi: <https://doi.org/10.15407/dse2017.02.102>. (in Ukrainian)
31. Vrazlyvi katehorii naselennia – sotsialno-psykholohichni kharakterystyky. [Vulnerable categories of the population – socio-psychological characteristics]. Advisor on social cohesion. Retrieved from <https://radnyk.org/i-vrazlyvi-kategori-yi-naselennya-soczialno-psykholohichni-kharakterystyky/>. (in Ukrainian)

The article was received by the editors 24.11.2021.

The article is recommended for printing 22.12.2021.